

Тема 8. Шлюбно-сімейне право. Правова природа шлюбу

План:

1. Загальна характеристика сімейного права. Поняття «сім'я».
2. Шлюб. Ознаки шлюбу. Умови вступу до шлюбу. Умови правозгідності шлюбу. Припинення шлюбу.
3. Особисті та майнові права і обов'язки подружжя, батьків і дітей.

Серед різноманітних суспільних відносин, урегульованих правом, виокремлюють сферу досить складних людських стосунків, які засновані на родинних зв'язках або спрямовані на їх створення та водночас можуть містити елементи економічного характеру. Це — *сімейні правовідносини*. Вони виникають на основі укладеного шлюбу, народження дітей чи іншого родства, усиновлення дітей, прийняття дітей на виховання. Ці стосунки за своїм змістом дуже близькі до цивільних і по суті є такими. Однак вони мають особливості, які дають підстави виділити їх в окрему сферу, а норми, що їх регулюють, — в окрему галузь права — сімейне право.

Таким чином, *сімейне право* — це сукупність правових норм, які регулюють особисті немайнові та такі, що ґрунтуються на них, майнові відносини людей, які виникають на основі шлюбу, сім'ї, родства, усиновлення, прийняття дітей на виховання.

Сімейні правовідносини — це насамперед особисті немайнові відносини. Так, шлюбні відносини — це подружні стосунки взаємної поваги, любові, моральної підтримки, на основі яких виникають майнові права і обов'язки подружжя. Або батьківство — це передусім кровний і духовний зв'язок батька з дитиною, його піклування про неї, виховання тощо, а на їх основі виникає обов'язок щодо утримання цієї дитини до досягнення повноліття.

Сімейні відносини виникають лише між громадянами на підставі конкретних юридичних фактів. Юридичні ж особи взагалі не є суб'єктами сімейного права. Ці відносини регулюються спеціальними нормативно-правовими актами, основним з яких є Сімейний кодекс України. Істотний вплив на них мають норми етики, моралі, звичаї та традиції.

Сімейне право регулює особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання, між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком, а також деякі майнові відносини між іншими членами сім'ї. Але сімейне право не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником та між іншими родичами за походженням.

Сімейні правовідносини — це передусім стосунки між членами сім'ї. Поняття сім'ї розглядається багатьма науками: філософією, соціологією, психологією та ін. Щодо права, то єдиного визначення сім'ї для всієї правової системи України раніше не існувало, оскільки воно не визначалося на законодавчому рівні.

У Сімейному кодексі України зазначено, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Права члена сім'ї має й одинока особа. Право на створення сім'ї має особа, яка досягла шлюбного віку. Сім'ю може створити особа, яка народила дитину, незалежно від віку. Подружжя вважаються сім'єю і тоді, коли вони у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

Сімейне право України ґрунтується на певних принципах, відповідно до яких воно впливає на суспільні відносини:

- неприпустимість свавільного втручання будь-кого у сімейні справи та повага до сімейного життя: навіть правом сімейні відносини регулюються лише у тій частині, в якій це є допустимим і можливим з погляду інтересів їх учасників та інтересів суспільства;

- одношлюбність (моногамія): будь-яка особа може одночасно перебувати тільки в одному шлюбі;

- свобода шлюбу і добровільності укладення шлюбу: укладення шлюбу і вибір дружини або чоловіка здійснюється довільно, за власним бажанням; держава захищає право на вільний вибір дружини або чоловіка;

- свобода розірвання шлюбу: ніхто не вправі примусити особу перебувати у шлюбі проти її волі; якщо продовження подружнього життя стало неможливим, подружжя вправі розірвати шлюб у встановленому порядку;

- повна рівність чоловіка і жінки в особистих і майнових правах і обов'язках у шлюбі та сім'ї;

максимально можливе врахування інтересів дітей та непрацездатних членів сім'ї;

- пріоритет сімейного виховання дітей: цей принцип ґрунтується на положеннях Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.01 та міжнародно-правових актів щодо захисту прав дітей про те, що сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення; тому перевага завжди повинна надаватися сімейним формам виховання дітей;

- матеріальна підтримка членів сім'ї, які потребують матеріальної допомоги: закон встановлює аліментні зобов'язання — батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття; повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків; подружжя повинно матеріально підтримувати одне одного у разі потреби, а за відмови в такій підтримці той з подружжя, що потребує матеріальної допомоги, має право одержувати утримання від іншого з подружжя в примусовому порядку, якщо останній спроможний його надати, та ін.

Джерелами сімейного права є офіційні форми вираження правових норм, які у сукупності складають сімейне право. Основними джерелами сімейного права України є Конституція України, що визначає основні засади всієї правової системи держави, та Сімейний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 10.01.02. До його прийняття упродовж 30 років діяв Кодекс про шлюб та сім'ю (1970 р.).

Сімейний кодекс України (2002 р.) визначає засади шлюбу, особисті та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів тощо. Він регулює сімейні відносини з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, побудови сімейних стосунків на паритетних засадах, почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки, забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку.

Кодекс складається із Загальної та Особливої частин. Загальна частина містить норми, що поширюються на всі сімейні правовідносини. Це — норми про предмет, законодавство, мету і завдання, принципи, суб'єкти сімейних правовідносин тощо. Особлива частина регулює визначені різновиди сімейних відносин: порядок укладення і припинення шлюбу, особисті і майнові відносини подружжя, особисті і майнові правовідносини батьків і дітей, усиновлення, опіку та піклування над дітьми і т. ін.

До джерел сімейного права України слід віднести ряд законів і підзаконних нормативно-правових актів, які повністю або частково регулюють сімейні відносини: Цивільний кодекс України, Закони України: «Про органи реєстрації актів громадянського стану» від 24.12.94, «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.92, «Про охорону дитинства» від 26.04.01, «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.01. Джерелами сімейного права є також міжнародно-правові акти: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції ООН про права дитини, про ліквідацію всіх форм

дискримінації щодо жінок, Конвенція країн СНД про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.93 та ін.

Відповідно до положень нового Сімейного кодексу джерелом сімейного права може бути і звичай. При вирішенні сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них. Звичай не повинен суперечити вимогам Сімейного кодексу України, інших законів чи моральним засадам суспільства.

Подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі можуть врегулювати свої сімейні відносини за допомогою договору (за домовленістю). Положення такого договору не повинні суперечити вимогам законів і моральним засадам суспільства.

Особи, які проживають однією сім'єю, а також родичі за походженням, можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі. Договір може укладатися ними лише щодо тих відносин, які не врегульовані Сімейним кодексом України. Він є обов'язковим до виконання, якщо не суперечить вимогам законів України та моральним засадам суспільства.

Розвиток сімейного законодавства, його вдосконалення, підтримка сім'ї є предметом постійної уваги з боку держави. Так, Верховною Радою України схвалено Концепцію державної сімейної політики (постанова від 17.09.99). У цьому документі підкреслюється, що в усьому світі сім'я є інтегральним показником суспільного розвитку, який відображає моральний стан суспільства і виступає могутнім фактором формування демографічного потенціалу.

В Україні сьогодні сім'я змушена стримувати потреби особистості в материнстві і батьківстві; дедалі більше сімей обирають бездітність або відкладають народження дітей; знижується народжуваність і зростає смертність населення; погіршується здоров'я дорослих і дітей, скорочується середня тривалість життя. Рівень життя більшості сімей в Україні значно знизився, оскільки він залежить не лише від розміру доходів, а також від соціально-демографічного складу — кількості дітей, працюючих і утриманців, віку членів сім'ї, їх освітнього та професійного рівня тощо.

Найбільш уразливими є сім'ї з дітьми, особливо багатодітні; неповні сім'ї, в яких дітей виховує одна мати або один батько; сім'ї з дітьми-інвалідами; сім'ї людей похилого віку; сім'ї, в яких немає годувальника. Досить великою є також частка працездатних членів сім'ї, які не мають регулярного доходу, що ускладнює економічний стан сім'ї. Більшість сімей недостатньо реалізує свої виховні функції. Сімейні негаразди, обмеженість батьків у часі для спілкування з дітьми призводять до розриву внутрішньосімейних зв'язків, обмежують можливість батьків і дітей разом проводити дозвілля і відпочинок.

Відповідно до Конституції сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Виходячи з потреби створення належних умов для життєдіяльності сім'ї в Україні зайдана Концепція визначає загальну стратегію і пріоритетні напрями державної політики щодо сім'ї, передбачає здійснення цілісної системи заходів з максимальним урахуванням нових реалій: ринкової економіки, соціального партнерства, політичної демократії, всього того, що покликане зробити життя суспільства, кожної окремої сім'ї повноправним та ефективним.

Відповідно до ст. 21 СК України *шлюб* – це сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану. Таке визначення не розкриває повною мірою зміст цього поняття, але дає його лише в тих межах, в яких відносини шлюбу піддаються регламентації сімейно-правовими нормами.

В юридичній літературі зустрічаються визначення, які вміщують основні ознаки шлюбу, наприклад: такий, що укладається в установленому порядку з дотриманням вимог закону добровільний і рівноправний союз вільних жінки і чоловіка, спрямований на створення сім'ї, і що породжує у них взаємні права та обов'язки. Деякі автори підходять до визначення шлюбу як договору. Але, на нашу думку, шлюб не містить всіх необхідних ознак договору і має свої специфічні ознаки, непритаманні договору.

Ознаками шлюбу є:

- 1) добровільність, тобто наявність добровільної згоди обох з подружжя (ст. 24 СК);
- 2) досягнення шлюбного віку жінкою та чоловіком, що вступають в шлюб (ст. 22 СК);
- 3) реєстрація шлюбу у встановленому законом порядку органом, визначеним Сімейним кодексом;
- 4) спрямованість на утворення особистого сімейного союзу чоловіка і жінки.

Інша справа – шлюбний договір, яким особи, що вступають в шлюб, чи подружжя в період шлюбу врегульовують відповідні майнові відносини на час шлюбу. У даному разі шлюбному договору притаманні майже усі ознаки цивільно-правового договору.

Новий Сімейний кодекс, як і Кодекс про шлюб та сім'ю України, не визнає шлюб, не зареєстрований в органах РАЦСу, а також церковний шлюб. Однак у ст. 21 СК зазначається, що релігійний обряд шлюбу є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя у тому разі, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення державних органів реєстрації актів цивільного стану.

Стосовно шлюбу, не зареєстрованого в органах РАЦСу, то новий СК визнає можливість поширення на майно, набуте особами, що не перебувають у

zareєстрованому шлюбі, за час спільного проживання, режиму права спільної сумісної власності у разі, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними (ст. 74 СК).

Умови вступу в шлюб – це ті умови, дотримання яких необхідне для правозгідності шлюбу. Правозгідним відповідно до ст. 37 СК є шлюб, який укладено з дотриманням вимог закону. До випадків неправозгідності шлюбу відносяться: визнання шлюбу недійсним у судовому порядку, а також недійсність шлюбу з підстав, передбачених пунктами 1-3 ст. 39 СК, та подальше анулювання актового запису про шлюб органом РАЦСу.

Відповідно до Сімейного кодексу умовами вступу в шлюб є:

1) взаємна вільна згода жінки та чоловіка на укладення шлюбу, тобто шлюб має бути добровільним;

2) досягнення особами, що бажають вступити в шлюб, на день реєстрації шлюбу шлюбного віку.

Для жінки шлюбний вік становить 17 років, для чоловіка – 18 років. При цьому СК встановлює можливість вступу в шлюб особи, що досягла 14 років, для чого їй (йому) необхідно отримати рішення суду про надання права на шлюб, якщо судом буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Перешкодами для укладення шлюбу є:

1) перебування в іншому шлюбі. Українське сімейне законодавство не допускає багатошлюбності, тобто для укладення шлюбу необхідно або припинити шлюб, або не перебувати у шлюбі;

2) наявність між особами, що бажають одружитися, родинних зв'язків прямої лінії споріднення. Відповідно до ст. 26 СК не можуть перебувати у шлюбі між собою рідні брати, сестри – як повнорідні, так і неповнорідні, двоюрідні брати та сестри, а також рідні тітка, дядько та племінник, племінниця;

3) наявність між особами, що бажають укласти шлюб, відносин усиновлення. Не можуть перебувати у шлюбі між собою особи, пов'язані відносинами усиновлення. При цьому п. 5 ст. 26 СК допускає можливість укладення шлюбу між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною лише у разі скасування усиновлення. Стосовно укладення шлюбу між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, також між дітьми, які були усиновлені ним, – то право на укладення такого шлюбу може бути надане лише за рішенням суду;

4) недієздатність осіб (або особи), які бажають укласти шлюб. У разі укладення шлюбу з особою, яка визнана у встановленому законом порядку недієздатною, такий шлюб визнається недійсним (п. 3 ст. 39 СК). Це обумовлено тим, що, по-перше, недієздатна особа не може повністю усвідомити значення своїх дій та відповідно не може надати усвідомленої згоди на шлюб; по-друге, в більшості випадків захворювання, що є підставами для визнання особи

недієздатною, передаються спадково, тобто становлять загрозу для майбутніх нащадків.

Порядок укладення шлюбу можна звести до наступних етапів.

1. Звернення до державного органу РАЦСу жінки та чоловіка, що бажають укласти шлюб.

Новий СК передбачає можливість подання відповідної заяви як особисто, так і через представників. Заява у разі подання її представниками осіб, що бажають зареєструвати шлюб, засвідчується нотаріально, а також до органів РАЦСу подається нотаріально посвідчена довіреність, що засвідчує право представників на подання такої заяви. Причиною подання заяви через представників може бути: неможливість жінки і(або) чоловіка подати заяву особисто через поважні причини.

Сімейний кодекс не дає переліку таких причин, але можна припустити, що ними можуть бути хвороба або відрядження.

Заява про реєстрацію шлюбу є чинною протягом 3 місяців від дати її подання.

2. Ознайомлення осіб, які бажають зареєструвати шлюб, з їхніми правами та обов'язками.

На органи РАЦСу покладено обов'язок щодо ознайомлення осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, з їхніми правами та обов'язками як майбутнього подружжя і батьків та попередження про відповідальність за приховання перешкод до реєстрації шлюбу.

До цього етапу реєстрації шлюбу також можна віднести етап взаємного ознайомлення осіб, що подали заяву про реєстрацію шлюбу, зі станом здоров'я одне одного, що передбачено ст. 30 СК. Сімейне законодавство встановлює таємницю результатів медичного обстеження, крім осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу.

3. Прийняття державними органами РАЦСу заяви за наявності всіх необхідних документів.

При поданні заяви особи, які бажають зареєструвати шлюб, зобов'язані подати паспорти чи інші паспортні документи, а також документи про припинення попередніх шлюбів (якщо вони були). Такими документами відповідно до п. 4.1 Правил реєстрації актів громадянського стану в Україні є свідоцтво про розірвання шлюбу, свідоцтво про смерть одного з подружжя, судові рішення про визнання шлюбу недійсним. При цьому у заяві про реєстрацію шлюбу робиться відмітка із зазначенням документа, що підтверджує припинення попереднього шлюбу.

У разі подання заяви про реєстрацію шлюбу особами, що не досягають шлюбного віку, вони зобов'язані подати свідоцтво про народження, а також довідку з місця проживання (п. 4.2 Правил реєстрації актів громадянського стану).

Реєстрація шлюбу. Для розгляду порядку реєстрації шлюбу важливе юридичне значення має дослідження питань часу та місця реєстрації шлюбу. Час реєстрації шлюбу. Відповідно до ст. 32 СК реєстрація шлюбу здійснюється після спливу одного місяця від дня подання заяви про реєстрацію шлюбу. До спливу цього строку реєстрація шлюбу може бути здійснена за наявності поважних причин та з дозволу керівника державного органу РАЦСу. При цьому в ст. 32 СК відсутній перелік таких поважних причин. Можна припустити, що такими причинами можуть бути: переїзд на постійне проживання до іншої місцевості, довгострокове відрадження, перебування на стаціонарному лікуванні у зв'язку з тяжкою хворобою чи проведеною операцією тощо.

За наявності наступних випадків шлюб може бути зареєстрований у день подання відповідної заяви:

- вагітність нареченої;
- народження нею дитини;
- безпосередня загроза для життя нареченого чи нареченої (п. 2 ст. 32 СК).

Відкладення реєстрації шлюбу можливе як за спільною заявою заручених осіб, так і за рішенням керівника державного органу РАЦСу. При цьому у разі відкладення реєстрації шлюбу за заявою заручених осіб термін відкладення обмежується тримісячним строком від дня подання такої заяви (ст. 28 СК). Відкладення реєстрації шлюбу у другому випадку здійснюється у разі наявності відомостей про перешкоди до реєстрації шлюбу, причому строк відкладення не може перевищувати 3 місяці. Порядок відкладення реєстрації шлюбу за рішенням керівника органу РАЦСу регламентується п. 4.8 Правил реєстрації актів громадянського стану в Україні. Відповідно до цих Правил реєстрація шлюбу відкладається у разі одержання органом РАЦСу письмової інформації про наявність передбачених законом перешкод до укладення шлюбу. При цьому перевірка наявності таких перешкод може бути покладена як на заявника, який повідомив про наявність таких перешкод орган РАЦСу, – він у місячний термін повинен подати відповідні докази, або на орган РАЦСу. Про відкладення реєстрації шлюбу орган РАЦСу зобов'язаний повідомити заручених осіб. У разі підтвердження наявності перешкод до укладення шлюбу орган РАЦСу відмовляє в реєстрації шлюбу і видає письмове роз'яснення зарученим. Якщо обставини не підтвердяться, реєстрація шлюбу здійснюється на загальних підставах. Місцем реєстрації шлюбу є державний орган РАЦСу, який здійснює реєстрацію шлюбу в урочистій обстановці. СК встановлює можливість реєстрації шлюбу в інших місцях за заявою наречених.

Так, відповідно до п. 2 ст. 33 СК реєстрація шлюбу може відбутися:

- за місцем їхнього проживання;
- за місцем надання стаціонарної медичної допомоги;
- в іншому місці, якщо вони не можуть прибути до органу РАЦСу з поважних причин. Новий Сімейний кодекс встановлює принцип недопустимості

реєстрації шлюбу через представника (представників), тобто реєстрація шлюбу здійснюється лише у разі персональної присутності наречених.

При здійсненні реєстрації шлюбу нареченим надається право на вибір прізвища:- обрати прізвище одного з наречених як спільне прізвище або залишити свої дошлюбні прізвища;

- приєднати до прізвища нареченого (нареченої) прізвище нареченої (нареченого) та за взаємною згодою визначити порядок їх приєднання. При цьому складання більше двох прізвищ не допускається за винятком, коли таке складання дозволяється за звичаями національної меншини, до якої належить наречена (наречений);

- змінити одну з частин подвійного прізвища, яке є у нареченого (нареченої), на прізвище другого з них.

З моментом реєстрації шлюбу сімейне законодавство пов'язує момент виникнення прав та обов'язків подружжя. При цьому СК встановлює принцип неможливості надання одному з подружжя пільг чи переваг, обмеження прав та свобод, гарантованих Конституцією і законами України, внаслідок реєстрації шлюбу.

Документом, що підтверджує реєстрацію шлюбу, є Свідоцтво про шлюб, зразок якого затверджується Кабінетом Міністрів України. Особливості реєстрації шлюбу із засудженою особою. Реєстрація шлюбу із засудженими, які відбувають покарання у виправно-трудовах установах, провадиться відділом реєстрації актів цивільного стану за місцезнаходженням таких установ на загальних підставах, передбачених чинним законодавством України, з дозволу відповідного управління юстиції.

Подання заяви про реєстрацію шлюбу у такому разі здійснюється:

а) особою, яка бажає зареєструвати шлюб із засудженим. Вона зобов'язана заповнити ту частину заяви, яка стосується її, і подати заяву до відділу реєстрації актів цивільного стану за місцем свого постійного проживання або за місцезнаходженням виправно-трудової установи. Відділ реєстрації актів цивільного стану звіряє зазначені в заяві відомості з паспортом або паспортним документом, який посвідчує особу заявника, засвідчує її підпис та правильність зазначених у заяві відомостей і повертає її заявнику, який направляє цю заяву адміністрації виправно-трудової установи для передачі її засудженому.

Адміністрація виправно-трудової установи при надходженні заяви про одруження із засудженим передає її засудженому для заповнення тієї частини, яка стосується його. Правильність зазначених у заяві відомостей та підпис засудженого перевіряються та засвідчуються підписом начальника і гербовою печаткою виправно-трудової установи, в якій він відбуває покарання, після чого заява надсилається до органу РАЦСу, який проводитиме реєстрацію шлюбу;

б) засудженим, якому бланк заяви про реєстрацію шлюбу надається адміністрацією виправно-трудової установи. Після заповнення засудженим тієї

частини заяви, яка стосується його, адміністрація виправно-трудової установи звіряє вказані в заяві відомості з паспортом або паспортним документом, який міститься в особовій справі засудженого, засвідчує його підпис і правильність указаних у заяві відомостей та направляє цю заяву особі, з якою засуджений бажає одружитись. Одночасно цій особі повідомляються найменування та адреса відділу РАЦСу, в якому може бути проведена реєстрація шлюбу.

При згоді на шлюб із засудженим особа, яка отримала таку заяву, заповнює її в тій частині, що стосується її, та передає до РАЦСу за місцем свого проживання для засвідчення підпису та відомостей, указаних у заяві, після чого направляє заяву до відділу РАЦСу, про який їй повідомлено виправно-трудовою установою.

Відділ РАЦСу за місцезнаходженням виправно-трудової установи, який отримав спільну заяву про одруження, призначає дату та час реєстрації шлюбу, про що заздалегідь повідомляє осіб, які бажають одружитися, а також адміністрацію виправно-трудової установи, в якій утримується засуджена особа, яка бажає вступити в шлюб.

Реєстрація шлюбу із засудженим провадиться у присутності осіб, які одружуються, у приміщенні, визначеному адміністрацією виправно-трудової установи.

У паспорті або паспортному документі засудженого відділ РАЦСу проставляє штамп про одруження із зазначенням прізвища, імені, по батькові та року народження другого з подружжя, найменування органу РАЦСу та дати реєстрації одруження. Штамп про реєстрацію шлюбу із зазначенням цих самих відомостей проставляється також у паспорті або паспортному документі другого з подружжя. Якщо засуджений при одруженні змінив прізвище або приєднав до свого прізвища прізвище другого з подружжя, то на першій сторінці його паспорта або паспортного документа проставляється штамп або відмітка про те, що у зв'язку зі зміною прізвища при укладенні шлюбу паспорт або паспортний документ підлягає обміну (тільки після звільнення з виправно-трудової установи). Реєстрація шлюбу з особами, щодо яких до суду як запобіжний захід обрано тримання під вартою, здійснюється відділом РАЦСу в слідчих ізоляторах (тюрмах) тільки з письмового дозволу органу, у провадженні якого перебуває справа, у тому самому порядку і за тими самими правилами, які встановлені для виправно-трудових установ.

Шлюб може бути визнаний недійсним, якщо він був укладений з порушенням шлюбно-сімейного законодавства. Рішення про недійсність шлюбу приймає відповідний ОРАЦС або суд.

ОРАЦС за заявою зацікавленої особи анулює шлюб, якщо він зареєстрований:

- 1) з особою, що одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі;
- 2) між родичами за прямою лінією чи між рідними братом і сестрою;

3) з недієздатною особою.

Шлюб визнається недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований:

1) без вільної згоди чоловіка і жінки або без наміру створити сім'ю (фіктивний шлюб). Якщо на момент розгляду справи судом зазначені обставини зникли, то шлюб не може бути визнаний недійсним;

2) між усиновителем і усиновленою ним дитиною (у разі не скасованого усиновлення);

3) між двоюрідними братом і сестрою; між тіткою, дядьком і племінником, племінницею;

4) з особою, що приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для іншого з подружжя і/чи їхніх нащадків;

5) з особою, що не досягла шлюбного віку, якій не було надано права на шлюб.

Позов про визнання шлюбу недійсним може бути поданий одним з подружжя, батьками (опікуном, піклувальником), органом опіки і піклування, прокурором, особами, права яких порушені у зв'язку з реєстрацією цього шлюбу. Визнання шлюбу недійсним означає, що права й обов'язки подружжя з моменту реєстрації шлюбу не виникали. Але діти, що народилися в недійсному шлюбі, мають ті ж права й обов'язки, що і діти, народжені в дійсному шлюбі.

Від визнання шлюбу недійсним слід відрізнити визнання шлюбу неукладеним. Якщо для визнання шлюбу недійсним суттєвим є відсутність фактичного складу позитивних умов його укладення або наявність хоча б однієї з негативних умов, то для визнання шлюбу неукладеним суттєвим є порушення самої процедури реєстрації шлюбу, а саме реєстрація його у відсутності нареченої (або) нареченого (ст. 48 СК). Раніше вже підкреслювалося, що присутність обох наречених при реєстрації шлюбу дає можливість зайвий раз переконатися в прагненні останніх взяти шлюб і добровільності такого рішення. Тому порушення цієї норми, а саме реєстрація шлюбу за відсутністю одного з наречених, присутність іншої людини як нареченого (нареченої), реєстрація за підробленими документами, за довіреністю тощо, не можуть свідчити про те, що такий шлюб укладений, а тому він і не може бути визнаний недійсним. Між тим, реєстрація такого шлюбу відбулася, а це начебто свідчить про те, що між нареченими виникли права і обов'язки подружжя. Насправді ж цього не сталося, бо такий шлюб юридично не існує. В таких випадках за заявою заінтересованої особи, а також за заявою прокурора запис про шлюб у державному органі реєстрації актів цивільного стану анулюється за рішенням суду. Неукладений шлюб не породжує ніяких прав і за жодних обставин не може бути визнаний дійсним. При неукладеному шлюбі не існує презумпції батьківства чоловіка матері дитини.

Припинення шлюбу

Припинення шлюбу є юридичним фактом, із яким закон пов'язує важливі правові наслідки. В разі припинення шлюбу припиняються особисті та майнові правовідносини подружжя. В той же час припинення шлюбу може слугувати підставою виникнення інших правовідносин, нових особистих та майнових прав колишнього подружжя. Так, особа, яка змінила своє прізвище у зв'язку з реєстрацією шлюбу, має право після розірвання шлюбу надалі іменуватися цим прізвищем або відновити своє дошлюбне прізвище, а другий з подружжя не може їй у цьому перешкоджати; після розірвання шлюбу кожен із подружжя набуває право щодо утримання від другого з подружжя; якщо шлюб припинився внаслідок смерті одного з подружжя, то інший має право на визначення своєї частки у спільному майні та право на спадкування щодо майна померлого; із припиненням шлюбу пов'язане набуття особою права на повторний шлюб тощо. Усі ці обставини свідчать про важливість визначення питань, які стосуються підстав, порядку та процедури припинення шлюбу.

Відповідно до законодавства (ст. 104 СК), шлюб припиняється за однією з двох підстав:

- а) внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим;
- б) внаслідок розірвання шлюбу.

Якщо шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим, припинення шлюбу не потребує спеціального оформлення. Відповідні права та обов'язки в цьому випадку виникають або припиняються внаслідок самого факту смерті або оголошення особи померлою. Реєстрація смерті, яка проведена відповідно до цивільного законодавства, і отримання свідоцтва про смерть, є достатнім підтвердженням припинення шлюбу. Якщо особа оголошена померлою, то правовою підставою виникнення юридичних наслідків є відповідне рішення суду щодо оголошення особи померлою, яке набрало чинності.

У житті можуть виникнути певні колізії між двома вказаними вище різновидами припинення шлюбу. Це може статися у випадку, якщо подружжя (один з нього) звернулося до суду із заявою (позовом) про розірвання шлюбу, а потім один із подружжя помер. Новий СК України вирішує цю колізію таким чином: якщо один із подружжя помер до набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу, вважається, що шлюб припинився внаслідок його смерті (ч. 3 ст. 104 СК); якщо у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу один із подружжя помер, вважається, що шлюб припинився внаслідок його розірвання (ч. 4 ст. 104 СК).

Вирішення цього питання має значення для визначення підстав та порядку припинення шлюбу в такій складній ситуації. Як видно з наведеного, головним є визначення дня смерті одного з подружжя — до набрання чинності рішенням суду або безпосередньо у сам день набрання чинності судовим рішенням. У

першому випадку припинення шлюбу підтверджується свідоцтвом органу РАЦС щодо смерті особи, а в другому — відповідним рішенням суду щодо розірвання шлюбу.

Шлюб припиняється внаслідок його розірвання за спільною заявою подружжя (ст. 106 СК України) або одного з них (ст. 107 СК України).

До державного органу реєстрації актів цивільного стану заяву про розірвання шлюбу має право подати подружжя, яке не має спільних дітей. Шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору (стаття 106 та 107 Сімейного кодексу України).

Якщо один із подружжя через поважну причину не може особисто подати заяву про розірвання шлюбу до державного органу реєстрації актів цивільного стану, таку заяву, нотаріально засвідчену або прирівняну до неї, від його імені має подати другий з подружжя.

Також шлюб розривається державним органом реєстрації актів цивільного стану за заявою одного із подружжя, якщо другий із подружжя визнаний судом:

- безвісно відсутнім;
- недієздатним;
- засудженим за вчинення злочину до позбавлення волі на строк не менш як три роки.

Подружжя, яке має дітей, може подати до суду заяву про розлучення разом із письмовим договором про те, з ким із подружжя будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей. Договір між подружжям про розмір аліментів на дитину має бути нотаріально посвідчений. У разі невиконання цього договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та чоловіка і що після розірвання шлюбу не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей. Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу після спливу 1 місяця від дня подання заяви. До закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу. Позов про розірвання шлюбу може бути пред'явлений і одним із подружжя.

Але згідно з п. 2 ст. 110 СК України позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений протягом вагітності дружини та протягом 1 року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину, щодо другого з подружжя або дитини. Разом з тим, чоловік, дружина мають право пред'явити позов про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини, якщо батьківство зачатої дитини визнане іншою особою.

Один із подружжя має право пред'явити позов про розірвання шлюбу до досягнення дитиною 1 року, якщо батьківство щодо неї визнане іншою особою або за рішенням суду відомості про чоловіка як батька дитини вилучено із актового запису про народження дитини. Опікун або прокурор мають право пред'явити позов про розірвання шлюбу, якщо цього вимагають інтереси того з подружжя, хто визнаний недієздатним.

При розгляді справ про розірвання шлюбу суд зобов'язаний всебічно з'ясувати взаємостосунки сторін, дійсні мотиви розірвання шлюбу, вжити заходів до примирення подружжя як при підготовці справи до судового розгляду, так і в судовому засіданні. Суди зобов'язані розглядати справи про розірвання шлюбу, як правило, за участю обох сторін. Тільки їх особиста участь у процесі дає можливість суду всебічно з'ясувати сімейні взаємостосунки, мотиви розірвання шлюбу, дійсні причини розлучення. Розгляд справ за відсутності однієї із сторін іноді призводить до того, що в рішенні наводяться відомості, які ганьблять відсутнього чоловіка (дружину) чи вказується на його (її) непристойну поведінку тоді, як ці обставини матеріалами справи не підтверджуються, а відомі зі слів іншої сторони. Розгляд справи за відсутності одного з подружжя, який не з'явився, можливий лише у виняткових випадках і за мотивованою постановою суду. При неявці в судове засідання без поважних причин подружжя суд відкладає розгляд справи. А при неявці за повторним викликом суд залишає позов без розгляду, якщо не вважає можливим вирішити справу лише за наявними матеріалами.

Суд з'ясовує фактичні взаємини подружжя, дійсні причини позову про розірвання шлюбу, бере до уваги наявність малолітніх дітей, дітей-інвалідів та інші обставини життя подружжя. Він постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечать інтересам, що мають істотне значення, одного з них або їхніх дітей.

Одночасно з розірванням шлюбу суд може розглядати спори про те, з ким із батьків повинні проживати неповнолітні діти, а також спори про стягнення аліментів на дітей або чоловіка (дружину), про поділ майна, яке є спільною сумісною власністю подружжя.

Суд при відмові в позові про розірвання шлюбу не розглядає в тому ж провадженні інші, заявлені спільно з цим позовом, вимоги подружжя. У такому разі сторони мають право знову пред'явити ці вимоги з дотриманням правил про підсудність.

У разі розірвання шлюбу судом шлюб припиняється у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу. Особа, яка змінила своє прізвище у зв'язку з реєстрацією шлюбу, має право після розірвання шлюбу надалі іменуватися цим прізвищем або поновити своє дошлюбне прізвище.

Розірвання шлюбу, здійснене за рішенням суду, має бути зареєстроване в державному органі РАЦСу за заявою колишніх дружини чи чоловіка.

Розірвання шлюбу засвідчується Свідоцтвом про розірвання шлюбу, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України. Після розірвання шлюбу та одержання Свідоцтва про розірвання шлюбу особа має право на повторний шлюб.

Жінка та чоловік після розірвання шлюбу мають право подати до суду заяву про поновлення їхнього шлюбу за умови, що жоден із них не перебував після цього у повторному шлюбі. На підставі рішення суду про поновлення шлюбу та анулювання запису акта про розірвання шлюбу державний орган видає нове Свідоцтво про шлюб, у якому день реєстрації шлюбу за бажанням подружжя може бути визначений днем першої його реєстрації або днем набрання чинності рішенням суду про поновлення шлюбу.

Особисті та майнові права і обов'язки подружжя.

Права та обов'язки подружжя поділяються на немайнові та майнові. До немайнових належать:

- право на материнство;
- право на батьківство;
- право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності;
- право дружини та чоловіка на фізичний та духовний розвиток;
- право дружини та чоловіка на зміну прізвища;
- право дружини та чоловіка на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї;
- право дружини та чоловіка на особисту свободу;
- право дружини та чоловіка на вибір місця свого проживання;
- право дружини і чоловіка вживати заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, щодо підтримання шлюбних відносин;
- право кожного з подружжя припинити шлюбні відносини;
- подружжя зобов'язане спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги;
- обов'язок чоловіка утверджувати в сім'ї повагу до матері;
- обов'язок дружини утверджувати в сім'ї повагу до батька.

Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є:

- о майно, набуте нею, ним до шлюбу;
- о майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування;
- о майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто.

о речі індивідуального користування, у тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя;

о премії, нагороди, які вона, він одержали за особисті заслуги. Суд може визнати за другим з подружжя право на частку цієї премії, нагороди, якщо буде встановлено, що він своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяв її одержанню;

о кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка їй, йому належала, а також як відшкодування завданої їй, йому моральної шкоди;

о страхові суми, одержані нею, ним за обов'язковим або добровільним особистим страхуванням;

о дохід (дивіденди), приплід у разі, якщо він пов'язаний із річчю, яка належить одному із подружжя;

о суд може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте нею, ним за час їхнього окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин та ін.

При розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користування ним.

Об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, гонорари, виграші, пенсія, стипендія, речі для професійних занять, інші доходи, одержані одним із подружжя і внесені до сімейного бюджету або внесені на його особистий рахунок у банківську (кредитну) установу.

Права та обов'язки батьків і дітей. Шлюбний договір.

Головними положеннями особистих немайнових прав і обов'язків батьків та дітей є те, що мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, а діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків. При цьому, зазначений паритет не залежить від того, чи перебували батьки дитини у шлюбі між собою.

До особистих немайнових прав і обов'язків батьків та дітей належать:

1) обов'язки батьків:

- належно виховувати дитину — в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини;
- піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток;
- забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя;
- поважати дитину. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини;

2) переважне право батьків перед іншими особами на особисте виховання дитини;

3) обов'язок дитини, повнолітніх дочки і сина піклуватися про батьків, виявляти про них турботу та надавати їм допомогу;

4) права дитини:

- на належне батьківське виховання;
- противитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї;
- звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, а також безпосередньо до суду (якщо дитина досягла 14 років).

Невиконання батьками своїх обов'язків або неналежне здійснення прав стосовно дітей може бути підставою для позбавлення батьківських прав.

Закон встановлює для батьків обов'язок утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Способи такого утримання визначаються батьками за домовленістю між собою. За рішенням суду можуть присуджуватися аліменти.

Шлюбний договір - це цивільний правочин, що базується на домовленості наречених або подружжя відносно встановлення майнових прав та обов'язків подружжя на період існування та припинення шлюбу.

Шлюбний договір може бути укладено особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям. На укладення шлюбного договору до реєстрації шлюбу, якщо його стороною є неповнолітня особа, потрібна письмова згода її батьків або піклувальника, засвідчена нотаріусом. Шлюбним договором регулюються лише майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки. Шлюбним договором можуть бути визначені лише майнові права, а також можуть бути визначені майнові права та обов'язки подружжя як батьків.

Шлюбний договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується та починає діяти:

- з моменту нотаріального посвідчення, якщо договір укладений між подружжям;

- з дня реєстрації шлюбу, якщо договір укладений між нареченими.

У шлюбному договорі може бути встановлений загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків.

Змістом шлюбного договору може бути:

1) визначення майна, яке дружина, чоловік передає для використання на спільні потреби сім'ї;

2) правовий режим майна, подарованого подружжю у зв'язку з реєстрацією шлюбу чи набутого під час шлюбу;

3) домовленість про можливий порядок поділу майна, у тому числі і в разі розірвання шлюбу.

4) використання належного їм обом або одному з них майна для забезпечення потреб їхніх дітей, а також інших осіб;

5) порядок користування житловим приміщенням одним із подружжя, якщо це приміщення належить другому з подружжя, а також про звільнення житлового приміщення тим з подружжя, хто вселився в нього, в разі розірвання шлюбу, з виплатою грошової компенсації або без неї;

6) про надання утримання одному з подружжя незалежно від непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі на умовах, визначених шлюбним договором.

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ:

1. Які права та обов'язки батьків і дітей? Дайте коротку характеристику
2. Що таке «шлюбний договір»?
3. Що таке майнові та немайнові права?
4. Що таке «сімейні правовідносини»?
5. Що вивчає – Сімейне право?
6. Що є причиною для припинення шлюбу?
7. Що таке шлюб відповідно до сімейного кодексу?
8. При розірванні шлюбу що дістається чоловікові, а що дружині, та їх дітям.